

לרייך גיאת, ואחריהם, רבינו חננאל, הר"ה
והרמביים, ר' יוסף טוב עולם, בספר הפרדס לרשי
ומהר"ם חלאה, והמאירי ועוד ועוד כמו שיתבאר
להלן.

מלבד שגירטה זו, כוס חמישי, מאושרת על
ידי כל המאונים והראשוניים, יש לה עוד מקור
בחז"ל כפי מה שכותב ה"ארחות חיים",ليل
פסח דף עט : והראב"ד זיל כתוב גרסינן בירושלמי
די' כוסות הללו כנגד ד' גאולות שנאמרו במצרים
והווצהתי וכו' ור' טרפון היה מביא כוס חמישי
בוגנד והבאתי. והראב"ד בהשגותיו על הר"ף סוף
פסחים, מובא לקמן, כתוב כן : והחמיishi סמכוונו
בהגדה כנגד והבאתי. וכן כתוב הראב"ד בתמים
דעים טי' לי : וכוס חמימי רשות הווגנד
והבאתי. וכ"כ המהרייל בשם הרא"ש. ולקמן אבאי
עוד ראשוניים שהזכירו סמך זה. וכ"ה בכ"י ילקוט
מעין גנים ובס' צדור המור פ' וישב.

ורבינו שרירא גאון מובה במעשה רוקת,
(سانיק, צד יז) : [די' כוסות] כנגד ד' גליות
וחמיishi בוגנד י ש ו ע ה. ובכתבי רמו ר' יואל:
והווצהתי והצלתי וגהלתי ולקחתוי והבאתי חמיש
גאולות בתוכות סאן, בוגנד חמיש מלכיות המשעבדות
את ישראל, בבל ומדי ויון ואדום וגוג ומגוג.
ובודשת אבן שועיב וארא : בוגנד ה' גליות מצרים
ובבל ומרס ויון ואדום. ובתגדה כמנוגת תימן
דף ס"ו : אמרו חכמים חמישה כוסות של ליל פסח
רמזו לחמשה דברים. מכל זה ראה ברורה להגירסה :

כוס חמיש' אומר עליו היל הגדול.

יש לבאר להגירסה «כוס חמישי» אם כוס זה
הוא מצווה של רשות או רשות גרידא.

*

בגמ' פסחים קיח : «תנו רבנן [כוט] רביעי
גומר עליו את הילול ואומר הילול הגויל,
דברי ר' טרפון». וברשי' ורשבי' : ה"ג ר' ב' י ע
כו'. וบทוס' כתבו : רביעי גרטינן ולא חמישי
ותמהו על ר' יוסף טוב עולם, שגורס חמישי, הא
ארבע כוסות תקנו ולא חמישי.

ויש במאמר זה גרסאות שונות בכתבי' וראשוניים.
בסדר רב עמרם גאון ברית ור"ה: תנא [תיר]
חמיishi אומר עליו היל הגדול דברי ר' ט. ולא
גרסו כלל רביעי גומר עליו את הילול כי זה
מבהיר בשונה. ונירסת זו היא בכתים ב' מיבא
בד"ט וכייה באגדת התלמוד. ומצאתי שכן היא
הגירסה בעוד ארבעה כתבייד מגמי' פסחים שלא
היי לפני בעל ד"ס : כתבי מצרים, כתבי תימני,
כתבי' ואטיקאן וכתבי' קלומביא. בכתבי' מינכן
א' : תיר רביעי עליו היל ואוי היל הגדול, דברי ר'
טרפון. חטלה המלה «גומר» והד"ס לא העיר בזה.
ובכתבי' אקטופוד : תיר רביעי גומר עליו את
הילול ואומר עליו היל הגדול, דברי ר' טרנון.
יש כאן הוספה המלה «עליו». וכייה בע"י. ובפרט
האוורה לרשי' : תננו רבנן חמישי גומרין עליו
הילול, דברי ר' ט וזה תימה, שהרי מפורש בשונה
שרבעיעי גומר עליו את הילול, ולקמן הבאתי שוגגי
הנכונה כמי'ש בס' הפרדס : גומרין עליו את
היל הגדול.

והגוי כוס ה' שמחק אותה הרשבי' הביאוה
בעל הלכות גדולות ר' סעדיה גאון, ר' עמרם
גאון, ר' משה, ר' שר שלום ורב כהן זדק
בסידור רב עמרם וסידור רס"ג ובמאה שער'ם*

* קונטראס זה נדפס בהגדת פסח ארץישראלית מהויל בניו יורק תש"י. ובשביל אלה שאין לחם

חגודה זו הדפסנו אותו כאן.

cosa חמישית יאמר עליו הוו לה" (ה'ינו הלל הגדול).

לכארה נראה מדברי הגאנונים הניל שcosa חמישית הוא רשות ממש, והתיירו לשנות אותו בתנאי שיאמר עליו הלל הגדול.

אמנם יש מהראשונים שפרשו שגם לדברי הגאנונים יש מצוה בכוס חמישית.

בסדר רב עמרם גאון הניל: "תנא חמישית אומר עליו הלל הגדול, דברי ר"ש כו', רב יהודה אמר מהוו לה' כו' וכן אנו נהגין ברב יהודה, ובע"פ שחילוקין חכמים אחרים, ר' יוחנן אמר משיר המעלות ועד על נהרות בבבל, עפ"כ מנהג שתי ישיבות עושין ברב יהודה, ואף רב שר שלום גאון כך אמר כו" ע"כ.

משמעות לשונו "וכך אנו נהגין כו', מנהג שתי ישיבות עושין ברב יהודה" נראה שהיא מנהג לשנותcosa חמישית ולומר עליו הלל הגדול. ובע"פ שאומר בתחילת דבריו, ואם רצה לשנות כו' כלומר שהוא רק רשות, בכל זאת היה כו' כלומר שהוא רק רשות, אבל יש מקום לדוחק ולומר שאין זה הכרח שהיא מנהג תמיד לשנות cosa ה' אלא שבמקרה אם מי שהוא רצה לשנות אמר עליו הלל הגדול ברב יהודה.

עוד יש לפרש לשון רע"ג עפ"מ דמברא בשבי הלקט סי' ד"ח דף 200 ונוגין למייעבד בתרווייתו וחותם יהלוך ואח"כ אומר נשמת כל תי וחותמין מלך מהול בתשבות כו' ואומרים הוודו לה', לתניא cosa חמישית אומרים עליו הלל הגדול, דברי ר טרפזון, וכיון דשתי אמראי לפירושו איזה הלל הגדול שמע מינה שציריך לאמרו. ומברא מדבריו שאפסלו להגורסים cosa ה' נהגו לומר הלל הגדול על cosa רביעי. וכן כתוב בראביה פסחים מובא לקמן פ"ג.

וכן מבואר במחוזר ויטרי דף 295: ומוגיןcosa רביעי להלל ויאמר שפוך חמתר, הלל הגדול, המלך, נשמת כל חי כו'. וכן שם דף 298 אומר סור זה על cosa ד': חותם בתשבות על הלל ואומר הלל הגדול נשמת וחותם ישתחב. (ומוטיף דבר חדש. אחר ישתחב מזמור לדוד, כי"א בגין' פסחים קית) ולפ"ז אולי ייל שעושים ברב יהודה

והנה מלשון הראב"ד הניל שהביא מירושלים שכוס ה' נגד והבאתי נראה פשוט שהוא מצוה, אלא שלגביו ד'ocosות שהם חובהcosa ה' נקרא רשות. ראה חולין קה, ובגמ' ביצה לו: ואלו משומ רשות לא דניין וכו' וברשי': שלגביו מצוה גמורה קרי להני רשות ע"פ שיש בהם מצוה. וראה רמב"ם פ"ה מהל' שבת ה"א שיש במצוות, חובה, מצוה ורשות. וכן נראה פשוטות לשון הגמ' והמדרשים. אמונם יש מהגאנונים הסוברים שהוא רק רשות כמו שתיבאר.

בhalcoות גדולות אספמיא מס' פסחים דף 144: ואסור למיכל שום מידעם בתר מצה ולא למשתי לבר מכסא דברכתא וכסא דהילא. ואי באע' למשתי מיא שאטי. ואם רצה לשנותcosa אחר ארבעהocosות איזהcosa חמישית ואומר עליו הלל הגדל (מהו לה' כי טוב כל"ח) כדי בר יהודה, אמר ר"י איזה הוא הלל הגדל מהו לה' כי טוב כי לעולם חסדו (תהלים קל) ועד על נהרות בבבל (שם קלז), וחותם ביהלוך ה' אי כל מעשיך ישבחוך עמוסיך וכו' [ובהערות ר"ע הילודעה הימר: הנוסחא נמצאת במלואה בסדר רב עמרם גאון סוף הלל ذר"ח "יהלוך מעשיך, ישבחוך עמוסיך, יודוך חוסיך, כפי גודל נסיך, דכתיב כל הנשמה צדק ריש מתיבתא. ומ"ש שם בהערות לא דק. כמו שתיבאר להלן.]

בסדר רב עמרם גאון: "אם רצה לשנותcosa אחד אחר ארבעהocosות, חווור ואיזהcosa חמישית ואומר עליו הלל הגדל וחווור וחותם ביהלוך, שכך אמרו חכמים: תנא חמישית אומר עליו הלל הגדל, דברי ר טרפזון. כי' ואף מר רב שר שלום גאון כך אמר כו' חמישית רשות אם רוצה לשנות שותה ואומר עליו הלל הגדל ואם לא פטור. וציריך לומר אחר הוודו לאל השמים כי לעולם חסדו יהלוך וכו' וחותם. וכך שדר רב כהן צדק גאון ז"ל". וב"מאה שערים" לר"ץ גיאת, אחרי שמביא לשון רב עמרם גאון הניל, כתוב: "וכן אמר רב משה אי ניחא ליה למשתי ה' אומר עליו הלל הגדל ואי נמי דמתרמי בדורכתא אחוריתי ואמרי הלל אמר בהדיון ושתי".

בשידור רב סעדיה גאון: "והמוסיף מרצונו

מטפרים ביציאת מצרים כל הלילה, וא"כ היא מצהה לעשותו כדי שיאמר עליו הלל הגדל שהוא כי"ו פסוקים כו'. משלונו, "גם מצהה מן המובהר לעשותו", נראה, שפרש בן בשיטת הגאנונים, מכיוון שיש רשות א"כ בשעווה בן ושותה כוס חמישי ומרביה בסיפור יציאת מצרים עשויה מצהה, ולגביה חובה נקרא רשות, וכלשונן רשי' ב"ט הפרט ס"י קל"ב: אם ירצה להרבות בשבת הבורא או ביציאת מצרים כל הלילה הרשות בידיו". וביע"כ ציריך לפדרש שהכוונה שאין זה חובה ממש אלא רשות אבל בוחדי שמקיים בות מצהה דאוריתא.

הרמב"ם חומר פ"ח ה"ז: "ויש לו למוגג כוס חמישי ולומר עליו הלל הגדל מהווים לה' כי טוב וכוס זה אינו חובה כמו ארבע כוסות". יוצאת מדבריו שטובר שלhalbכה למעשה יש להתנגד בן.

וכן היא דעת הר"ץ פ"ט זפסחים: ומנהגא דעלמא כרב יהודה בתרווייה בברכת השיר (שאומר יהלוך) ובהל הגדל (שאומר על כוס חמישין). עוז"ש: ומאן דצחי לית ליה רשותא למשתי אלא מיא אבל חמרא לא (כולם אלא הלל הגדל), ובבעל המאור כתוב: "ואנן לא חזין האי מנהגא בהלל הגדל כו' וקיל כתנא דירן דלית לך אלא די כוסות". ובהשגות הראב"ד על הבה"מ: "בוחדי יש סמך למנהג הזה מדברי ר' טרפון שאמר חמישין אומר עליו הלל הגדל ומזכה לעשות דבריו והדי כוסות סמכום באגדה בגדי גאולות והוציאתי והצלתי וגאלתי ולקחתני והה' כבר סמכומו בהגודה (?)angan ובהאטתי. ות"ק נמי לא יפחתו לו מדי כוסות קאמר אבל המוסף עליהם חמישי הרי זה משובת. ומזכא אמר אומר עליו הלל הגדל דבלא אמרה לא שתי ליה כו'. וטעם יפה הוא וראוי לסמוך עליו ולא להלעיג על המנהגות".

וברока"ה ס"י רפ"ג: "ויש אומרים לאחר שגומראין את ההלל יהלוך עד בתשבחות וمبرך בורא פרי הגפן ושותין, ומזוגין כוס חמישי ואומර הלל הגדל הוודו נשמת ופיוטים אחרים אז רוב נסימ ואותן גבורותיך פרי הגפן ושותין כוס חמישי בלי הסיבה".

וברoco"ן על הר"ץ: "חמיישי אומר עליו הלל הגדל כו' אלא וזה דברי הגאנונים עיקר דד"

באמרת היל הגדל, ולא מיידי משתיית כוס חמישי, שבזה לא היה להם מנהג קבוע מפני שהדבר רשות. ועל זה מביא: ומר רב שר שלום גאון בר אמר כו' חמישי רשות, אם רוצה שותה, ואומר עליו הלל הגדל, ואם לאו פטור. כלומר שלדבריו אם אין שותה פטור מלומר הלל הגדל. ולדעתי ר"ע המנהג לומר אף אם אין שותה כוס חמישי.

בדברי השואלים בתשובה רה"ג שאבא לפקמן מבואר שהוא לתלמידים מנהג קבוע לשותה כוס ה' ולומר עליו הלל הגדל. בן מתשובת רה"ג "ואיכא רבנן דלא נטליין כוס חמישין", משמע שהרביה היו נהגים כן. וזה מוכח לכואורה כתמי הראשון בלשון רע"ג. וזה מיש' לפקמן בביור לשון דה"ג

בבמל העיטה, הל' מצה זמורר דף 268: "בביס רביעי גומר עליו את ההלל כו' וחותמין מלך מהול בתשבחות. כוס חמישי אומר עליו הלל הגדל וחומר וחותם יהלוך וכן שדרו מתייבואו ויטה הוא לחותם בישתחב עד מלך מהול בתשבחות ומסתברא דריש לא פlige אמתניתין דמדקאמר לא יפתחו שם אם בא להוסיף מוסף, מרי דהוי אקריאת התורה התקינו ר' ז' ומוסף عليهן. לרבות שר שלום כוס חמישי רשות ואם רצה לשותה ישתה ואחר הווים יאמר יהלוך". משלוں בעל העיטה, שمدמה להוספה בקריאת, מבואר שמספרש שיטת הגאנונים רשות של מצהה שאמ שותה ואומר הלל הגדל עשויה מצהה, כמו הקורא בתורה בהוספה שمبرך לפניה ולאחריה ועושה מצהה.

וכן מבאר ברשכ"ץ במאמר חמץ: "כוס חמישי אומר עליו הלל הגדל, דברי ר' טרפון, ויש מפרשין דברי ר' טרפון הם חולקים על המשנה שאמרת לא יפחוט לו מרבעה כוסות, והוא סובר חמשה כוסות. ולפי זה אין לעשותו כלל דיחידה הוא, וזה אי אפשר דאמוראים בגין' שקלי וטרוי אליביה Mai היל הגדל. והגאנונים ז"ל אומרים שאינו חובה כשאר הכותות ואין אסור לעשותו אלא רשות הוא, גם מצהה מן המובהר לעשותו כדי לומר עליו הלל הגדל כדי לעסוק ביציאת מצרים כל הלילה, שהרי התנאים הראשונים היו

על עין משתא [בתר] כוס ה' לא אשכחן בגמי
דאמר, ודאי מיכל קאמרין אין מפטירין אחר
מצה וכיון דבריכנא ברכת המזון לית לך למיכל
מדעם, אבל משתא מהגא, ירושת בנים מאבות
מן יומה קמאי דלא שניתנו מידעם בתר ברכת
השיר ונקיתו כולהו רבנן מנהגות דברינו [באוצרה'ג':
דיבידנו], וכל דבעי למשתי בין שני לשישי שתי.
ולא חוי לנו מאן דמבריך על הגפן אלא לבתר
כולהו כס' דכיוון חדוד מושב ניהו וליכא נמלך
למייקם בברכה לסוף כלן סגיא ולא דמייא לברכה
ראשונה".

תשובה זו מובאת בטור או"ח ס"י תפ"ט בקיצור.
ובשביל זה נסתפקו נושא כל הטור ושורע'.
בפירוש הדברין, כי לא היה לפניהם ספר "מאה
שערים" לריצ' גיאת. וכעת ישינה לפניו התשובה
כולה במקורה יש למוד ממנה הרבה דברים
לבירור העניין:

א. וועל הטור ס"י תפ"א: "כוס חמישי לא
הווכר לגירסת רשב"ם ואין לעשותו. ולכך פירש
שאומר הלל גדול על כוס ד'. וכן יראה מדברי
רבינו האי, שנשאל לפניו אשכחן לריב. סעדיה
שאומר מי שרוצה לשותה כוס ה' יאמר עליו
הלל הגרול, ויניח יהלוך ואומר לאחריו. אבל
עכשו באו תלמידים ואמרו שעל כוס וכוס צרייך
ברכה לאחריו כמו לפניו, ואומר יהלוך אחר
הلال וחותם מלך מהולל בתשבות, ושותה כוס
ה' ואומר עליו הלל גדול וחותמין בנשمة כל
חי עד הבוחר בשירי. והшиб, דברי ר' סעדיה בן
הוא, ומנהג שלכם יפה הוא ואנו לא נהגין בכוס
ה' כל עיקר והני ת"ה דמברכי אחר הלל ואחר
הלל גדול, דבר סעדיה ודילכוון עדים מדילחוון.
דלא אמרו רבנן ב' ברכות ע"כ. והעולם נהגו בו
עשותו רשות. וב"כ רב יוסף טוב עלם שאם
הוא תאב לשותה יעשה כוס ה', וב"כ רב שר
שלום כוס ה' רשות ואם רוצה לשותה ישתה
ואומר עליו הלל גדול" וכו' ע"כ.

הבית יוסף נסתפק בלשון תשובה. וזה"
ומנהג שלכם יפה הוא, ואנו לא נהגין בכוס
ה' כל עיקר. לאיזה דבר מתכוון שהמנג שלחים
יפה. וכותב שני פירושים: א) יפה הוא, כלומר,
מי שרוצה לשותה כוס חמישי, ואנו לא נהגין

כוסות חובה וחמשי רשות ואם רצה לשותה אומר
עליו הלל גדול. אי נמי דעתה מן המובהך
לשנות כוס חמישי ולומר עליו הלל גדול והיינו
לישנא אומר עליו הלל גדול וכך מתין דברי
הרמב"ם בפרק אחרון מהל' חמץ ומצה". (הרמב"ם
ס"ח ה"ג):

ב

תשובה רב האי גאון שהוכרתי לעיל מובאת
בשלימות בריצ' גיאת ח"ב דף ק, וו"ל: וונגליון
מרב האי אשכחן למרא טעדייה ואמר מי שרוצה
לשנות כוס ה' ולומר עליו ההلال גדול מניח
יהלוך ואומר לאחריו אסור לו אח"כ לאכול
ולשתות אלא מים לצמאו, כך נהגנו מימי אבותינו
והם הכי אשכחו בהלכות גדולות, ועכשו אותו
תלמידים لكمן ואמרו כי על כוס וכוס צרייך
ברכה לאחריו כמו צרייך לפניו. ואומר יהלוך
אחר הלל וחותמין מלך מהולל בתשבות.
ונגסבן כוס ה' ואמורים עליו הלל גדול עד
סוף דמוואר וחותמין בנשمة כל חי ברוך
הבותר בשירות זומרה חי העולמים ושותה ותו
מתירין לשנות יין אחר כוס ה' ואומר מהכא
[מהיכא] אסר רב סעדיה ובעל halachot לשנות
אחר כוס חמישי, ולא קבלנו מהם.

זה שיב"ד בדור מר רב סעדיה כה, ומנהג (של
כטיפה) [שלכם יפה] אבל אנו לא נהגנו בכוס
ה' כל עיקר. ואיכא רבנן שלא נטלין כוס חמישי
מהה שראו בסדר מר רב סעדיה ולא ממנה [בדבר
הלהגה מגניה]: אלא מהה שראו בו ולא ממנה]
ובתלמוד לא מפרש, מאן דניחא ליה וشكיל כוס
ואומר עליו הלל גדול Mai מברך בתורתה. ומתחיא
AMILCHA דמסתברא למאר סעדיה, דכיוון שלא אמרו
חכמים לבך שני שתי ברכות השיר, אלא רב יהודה
סביר יהלוך וכל עמא דבר כותיה, ר' יוחנן אמר
ನשימת כל חי ולא עמא דבר כותיה. ואמר לה חזא
נניחו אחד זה ואחד זה. ולא עוד אלא דהוה ידיע
מנגנו דילכוון וסבירא דברקה אחת [אחרת, ד"ה]
לשיר אינה צרכיה. והני תלמידים דקא חוו לברכוי
אחר הלל הראשון וזה אחר הלל גדול. דמר
רב סעדיה ודילכוון עדים מדילחוון, שלא אמרו
רבנן שני שתי ברכות.

עיקר פירושו בדברי רה"ג שהכוונה ומונח שלכם יפה הוא, ככלור מה שנוגאים בשתיית כוס חמיש, וכן מפרש הבהיר. מתשובה הנ"ל מוכת שאנו מתכוון בונה לשתיית כוס חמיש וגם אינו מבואר שהשאלים היה להם מנהג קבוע לשתיות כוס חמיש. ואפיו מדברי רס"ג בסודרו אינו מבואר שהיה נהוג לעשות כוס חמיש כי לא כתוב רק:ומי שרוצה כו' [וביסודו רס"ג הנדפס דף קמת, והמוסיף מרצונו כוס חמיש יאמר עליו הורו כו' ואסור לאכול או לשנות שום דבר אחריו הallel האחרון, חוץ מן המים לצמאו].

לפי המבוואר בתשובה רה"ג הוכירו השואלים שלשה דברים שהتلמידים חדשו: א) שיש לברך ברכה אחרונה על כל כוס וכוס. ב) חותמין פעמיים, על כוס ד' מהול בשתיות ועל כוס ה' תי העולמים. ג) מתירין לשנות אחריו כוס ה', והגיעו על זה "כך נהגו מימי אבותינו", ככלור, שלא לשתיות. ועל זה השיב להם רה"ג שמנוגם שלא לשתיות יפה הוא. ואח"כ הוא מבאר את שלוש השאלות: שאין לברך ברכה אחרונה על כוס וכוס. שאין לחתום פעמיים על כוס ד' וה' ושמנוגם שלא לשתיות אחריו כוס ה'. ומזכיר דרך אגב שהוא אינו נהוג בכוס חמיש כל עיקר. הכל לא כמו שחדשו התלמידים. ואולי היתה כוונתו במ"ש: ומונח שלכם יפה הוא, בדרך כלל על כל שלשת המנוגים חדשים שהتلמידים נתנו ולא קבלו מהם, שמנוגם שלהם יפה הוא. ולא כפирושו הראשון של הב"י והב"ח שמיiri לעניין כוס חמיש.

וראיתי עוד פירוש שלישי בדברי הטור בס' האגור ס"י תתיית. וזיל: "ורוב סעדיה כתב דמנוגם יפה לעשות כוס חמיש אבל אנחנו לא נתנו לנו כל עיקר והעולם נהוג לעשות רשות". מבואר למד הפטי בטור: דברי רב סעדיה כן הוא ומונח שלכם יפה הוא כו'. שזה הוא לשון רב סעדיה שמנוגם יפה הוא לעשות כוס חמיש, וכך עיין פירושו הראשון של הב"י שרה"ג אמר שמנוגם יפה לעשות כוס חמיש. וזה אינו. כי הפסיקו מהר"ג אמר שכן היא שיטת רר' סעדיה כמו שאמרו השואלים. ולא רב סעדיה כתב דמנוגם יפה הוא.

כו' מפני שלא היו גורסין בבריתא כוס ה' אלא כוס ד' זכרים רש"ם. ומונח יפה מפני שרוב הספרים גורסין בבריתא כוס ה' ובגיוסת הר"ך והרמב"ם. ב) אפיו אם היה רביינו האי גם כן גורס כוס חמיש, היה סובר דרישות קטניות ולא למצותה, וכיון דלית ביה מצות לא היו נהוגין לעשותו כלל, ורב סעדיה סובר למצותה קטנית, ומפני כך היה נהוג לעשותו, ואפיו אם היה מפרש שלא היה מצות אלא רשות, היה מונוגם לשתיות כוס ה' כיון דלית ביה איסורה ומה שהשיב דברי ר' סעדיה מנהג יפה הוא הינו לומר דמ"ש שלא לברך על כוס ד' שפיר דמי, ככלור ועריף ממנוגם התלמידים כו', ככלור דרך רב סעדיה, ודילבון שאינם מברכין אלא אתה, עדיפה מדילבון שمبرכין שתים.

לפ"ט שכחוב בתשובה רה"ג במלואה מבואר שנשמט קטע שלם בתשובה רה"ג שבטור אורי המלים: ויאמר לאחריו "ואסור לו אח"כ לאנול ולשתיות אלא מים לצמאו, כך נהגו מימי אבותינו והם הכי אשכחו בהלכות גדולות (מובא לעיל) ועכשו אותו תלמידים בר' ותו מתירין לשנותין אין אחר כוס ה' ויאמר מהיכא אסור רב סעדיה ובעל ההלכות לשתיות אחר כוס חמיש ולא קבלנו מהם. והшиб וברוי מר רב סעדיה כך [כן הוא] ומונח שלכם יפה הוא". ומשמעות לשונו בתשובה זו נראה שקיי על מה שכחובו שכך נהגו מימי אבותינו" שלא לשתיות אחר כוס ד' או כוס ה' למי שרוצה לשתיות. לא כהתלמידים שמתווין לשתיות אחר כוס ה'. על זה השיב להם שמנוגם יפה וכלsoon רס"ג. ובסוף התשובה הוא מבאר עניין זה אף שאינו מבואר בಗמ' בפירוש אסור לשתיות אחריו כוס ה', כן הוא מנהג ירושת בנים מאבות.

והפירוש הראשון של הב"י שרה"ג היה גויס כוס רביעי כמו הרשב"ם ומונח יפה מפני שרוב הספרים גורסין חמיש. מתשובה רה"ג שלפנינו שכ' "על עניין משתה בתדר כוס חמיש לא אשכחו בגמרה אסור" מפורש שרה"ג גרש כוס חמיש כמו כל הגאניט. וכן לדברי הב"י שגמ' לנני רה"ג היה ברוב הספרים הנירטא חמיש. למה לא התייחס שעייר הגי כמו ברוב הספרים. כן יפה הוא.

הנ"ל. ותפס להלכה רק כארשכ"ב. ומשום זה נשכח לגורמי כל העניין של כוס חמישי*. וכעת שנטוללה לנו תשובה רה"ג במילואת ומפורש בה שהוא גורס ג"כ כוס חמישי, וסביר כי שיטת כל הגאנונים שהוא רשות וגם דעת הטור ברה"ג אפשר לפרש כן. אך יש לפסק שכוס חמישי הוא רשות. ול"א מזווה מן המובהר.

ולתרץ קצת הפליאה על מラン הב"י, שהשמיט בשו"ע שיטת כל הגאנונים והראשונים שמקורם בಗמ' מפורשת והביא להלכה דעה ייחודית, נגד דעת הר"י-, הרמב"ם והרא"ש שככ"מ פוטק בוחתיהו. וכן הרמא מביא רק השיטה שהתדרו לאסטניס. וכן"כ השו"ע לא עמדו על זה.

נראה לי על פי מה שיש לבאר וברוי הרשב"ם שכותב: ה"ג כוס רביעי וכו'. אם זהו התקoon שלו או שהיתה לפני גירסת כואת בכתבי שלפניו, וכיודע ישנן שתי מיני גרסאות הכלולות בהמלה: ה"ג. ולכאורה מכל המבוادر לעיל וכן מדברי הרא"ש שפי' דברי הרשב"ם שגורס כוס ד' משומש שלפי גירסת הספרים משמע שכוס ה' הווי חובה. וכנראה מטעם זה מחק המלה חמישי.

וידעו מ"ש רבינו תם בהקדמה לספר היישר זיל': כי גם ר' שלמה זקנין נצ"ל אם הגיה הגרסתא, בפירושו הגיה אך בספריו לא הגיה, כי אם שותי מימי הגיהו על פירושו אשר לא מלאו לבו לעשות כן בחיו וכו' ועתה אודיע בשנים ושלשה מקומות שהגיה רבינו שלמה בפירושו, שאי אפשר לעמוד בו, כי אם בגרסאות הראשונות, ואם ח"ו נשבע הספרים ונגיהם לא ידועו עוד אמרת הדברים. ושרה לי מאירה לדבינו שמואל אחוי כי על אחת שהגיה רבינו שלמה הגיה הוא עשרים, ולא עוד אלא שמקח הספרים. וידעת כי גם אני כי מגודל לבבו ועומק פלטונו עשה זאת. וראיתו במקומות בספרים ישנים ואני ראייה כי גם בספרים ישנים וכו' חסרו מאשר לפניו וקדומו קדומים ישנים מיוונים לא יערדים, ולא כר"ח שם גורסים אשר יעדום נאמנים כר' ע"ב. והנה

וינה היב"י בסוף דבריו בד"ה והעולם כו' כותב שהטור פירש תשובה רה"ג כפי' הראשון הנ"ל, שרה"ג מתכוון על המנגנון של השוואים בכוס חמישי כנ"ל וגזרת רה"ג הייתה כוס רביעי וכוכ' ולשיטת רה"ג אין כוס חמישי רשות. ולכן הוא גורס בטור והעולם נהגו "בו" לעשותו רשות. ולא כמו' שבספרים והעולם נהגו "כן" לעשותו רשות. אך מ"ש שרביינו סובר לדרשב"ם ולרבינו דאי כוס ה' רשות. ובכ"כ הב"ח: א"ג לדרשב"ם ורב דאי אין לעשותו כלל אף לשם רשות מ"מ כבר נהגו העולם לעשותו רשות שלא בדבריהם ויש להם על מי שיסמכו.

ולפ"מ שנתבאר לעיל מפורש שרה"ג גרס בगמ' חמישי והוא סובר שרשות הוא ועל סמך זה הוא אומר שלא נהג כל עיקה, אבל איינו חולק על כל הגאנונים שתוא רשות. ויל' גם דעת הטור בפ"ג הוא כן. והעיקר כהගירסא והעולם נהגו "כן" לעשותו רשות, כלומר, כדעת רה"ג וכל הגאנונים, שהוא רשות. וראית הטור מדברי רה"ג לרשב"ם היא, כמו שלדעת הרשב"ם אין לעשותו כן יראה מדברי הרה"ג שלמעה לא נהג לעשותו. אבל יש הבדל גדול בין לרשב"ם, שרה"ג גורס בגמ' כוס חמישי ורשב"ם כוס רביעי, וכוס חמישי מאן ذכר שמה.

ועל סמך פירושו של הב"י בטור ובתשובה רה"ג קבוע בשיע"ע ס"י תפ"א: "אחר ארבע כוסות איינו רשאי לשחותין אלא מים" בלומר, שאין לעשות כוס חמישי. רק הרמא הוסיף: "ומי שהוא איסטניס או תאב הרבה לשחות יכול לשחות כוס חמישי ויאמר עליו היל הגודל (מרדכי)".

ותמייה על מラン הב"י אחריו שהטור הביא דעת הרא"ש שנגנו העולם לעשותו רשות ושבן שיטת כל הגאנונים לפי גרטסתם בוגמ' " חמישי" ואיפלו לשיטתו שרה"ג סובר לרשב"ם, למה לא הביא בשלחן ערוך כדרכו בכל מקום בכח"ג לכטוב: ויש אומרים שכוס חמישי רשות, וי"א שמצויה מן המובהר כמו שנתבאר מכל הראשונים

*) כדי לציין שהרבנים המגיהים בדף וילנא כשראו בר"ח הגרסתא "כוס חמישי" הקיפו אותה וחוסיפו רביעי, מפני שלא ידעו ולא שמעו מגירסתא כזאת וחשבו שזה טעות, ועוד טוב עשו שלא מחדקו לגMRI הטעות, כמו שעשו סופרים אחרים במרקם כאלה.

לב' לילות, בלילה אחד, [הנгинום שלא לשותה יין אחר ד' כוסותה] ע"כ. הוספה זו היא בס' המנוחה פ"ח מחו"ט ה"י ומסימן על זה: ואנו כבר מזאנו עיקר למנג'ה כמו שכתבנו פ"ז. שם מבאר הטעם משום הכירה ופרשומי מילתא זאבע כוסות דתובה נינהו. ובכנסת הגדולה או"ח סי' תמא"א כתוב על דברי הראב"ד: ולפי זה בליל שני מותר לשותה יין. ואפשר כיון דעתך המנוגג בשביל לילה הראשון לא פlige רבנן בין לילה א' לליל ב' דלא ליתי למטעי. וראה בחק יעקב פרומג'ג ויש להעיר לפ"ד בא"י שאנו נהוג רק לילה אחד למה אסור. ולפי דברי הראב"ד אולי ייל הטעם שהמחבר בשוו"ע לא הזכיר כלל בשם י"א שיטת הרבה הראשונים גנ"ל הסוברים שיש מצوها מן המובהר בכוס חמיש. משום הענים שמספריים להם רק ד' כוסות של יין מה שחובה, ואם העשירים יעשו ה' משום מצואה מן המובהר יהיה זלול כלפי העניים, ויקפידו שלא הספיקו להם ה' כוסות, כי יתשבו שלא יצאו ידי חובתם כראוי.

אמנם לקושטא דמילתא קשה לדוחות שיטת כל הגאנונים והראשונים הגורסים בغم' כוס חמישי וסוברים שהוא רשות ומהם הסוברים שהוא מצואה מן המובהר. והמוסיף חמישי הרי וזה משובת. ובפרט שככל עיקר איסור שתיה אחרי כוס רביעי או חמישי הוא רק מנהג, כמו"ש רה"ג ויש ראשונים שתתריו למגררי. בשלבי הלקט סוף סימן ר"ח: ובבעל הדורות כתוב אכן שנוי בין מים לין, שבשם שמונת לשנות מים כל הלילה כן מותר לשותה יין כל הלילה, ומה שאמרו שאין מפטירין אחר מזה אפיקומן, במניין מאכל קאמר ולא במניין משתה ולפנינו בעיטור דף רלה: הווא בקייזר. ובמספר האגור הלכותليل פסת סי' תהייט: והמודכי הטעים להתייר אפילו יין בו' זמוריו בו' כתוב אפילו יין מותר וכן הוא בירושלמי וכ"כ בעל הדורות וברא"ש כאן מביא ג"כ ראייה מן הירושלמי שמדינה מותר אלא המנוגג שלא לשותה שלא ישתכר ויש מצואה לעסוק בסיפור יצ"מ. ובמהר"ל סוד הגורה: יש אמרים שרשי לשנות עוד יין וי"א שאין לשנות עוז כל. והרמב"ן במלחמות פטחים שם דותה דברי הבעה"ט שמתיר וכותב: ואין אנו משגיחין על כל מה שהתר

בנידון שלפניו נראה שהרשכ"ם מתק גירסת הריח והגאנונים על יסוד שהיה לו קושיות על גירסתו שלפניו וכמ"ש הרא"ש. ועל יסוד דגנרו כתבו כן גם בתוס'. ולפמ"ש ר"ת בנירון כוה העיקר בגני ר"ח והראשונים וא"א למחוק גויסא מפני קושיות.

אמנם מצאתי בראבייה פסחים סי' תקכ"ה כותב: "וגירסת רוב הספרים רביעי". וונגה הרabi"ה היה סfork ממש לדרכו של הרשב"ם. וכיון שהוא כי שגוי רוב הספרים רביעי ע"כ שבגמ' פסחים במקורות עתיקים שלפני זמנו של הרשב"ם בבד היתה הגי' רביעי, כי דוחק לומר שבזמןו של הרשב"ם תיקנו רוב הספרים ומתקו חמישי וכובנו רביעי. ולפ"ז לא הרשב"ם בעצמו הוא שתיקן גירסתו זו אלא סמן גם על המקור שלפניו. ואין זאת דעת יחידית אלא שכן סברו עוד קדמוניים. בן יש סמן מכתבייך אכسطורד שהבאתי לעיל שמקודרו ממצרים ויש מיחסים אותו לתקופתו של הרשב"ם. ובו נמצאת הגירסת רביעי. ומכתבי מינכן א' אין ראייה ממש שכתב באירופה אחריו זמנו של רשכ"ם ויכול להיות שהיא לפני בתאי שהונגה עפ"י הרשב"ם.

עוד ייל שיטת הב"י שפסק כהרשב"ם שאין לעשות כוס חמישי, משום שלדעת הרשב"ם להגירתו כוס חמישי, חובה הוא לר"ט כמו"ש הרא"ש בבלאיו שיטתו. ולקמן אביה שכן מבואר בהפרושים לדשי" ובה בבעל המאור על הריב"ף, ולפ"ז ר"ט חולק על רבנן שסוברים רק ד' כוסות חובה ואין הلقה בר"ט. ומה"ט מסק הב"י שלא לעשות כוס חמישי, שזה עולה לשתי הגרסאות, והגמ' שלשנת הגאנונים כוס חמישי רשות סובר הבית יוסף במקום רשות, שב ואל תעשה עדיף, שהרי לדעת הרשב"ם וש"ר שר"ט חולק א"כ אין לעשות כדעת היחיד.

עוד יש לומר עפ"מ שכתב הראב"ד בתמימות דעים סי' ל': הני דאסרי למשתי חמרא בתר ד' כוסות לאו מעיקר הلقה אלא ממנהג. ואפשר דבזמן הזה שאנו עושים בי ימים נהג המנוגג בעבור העניים שפסקו להם ד' כוסות מן התמחוי לב' לילות וכדי שלא ישטו אותו יין שננתנו להנו

מרבנן שאינם נוהגים בכוס חמישית ממה שראו בסדור רס"ג. ככלומר, מזה שכותב: מי שרצה לשותות בו, בולומר שפירשו דבריו שכוס חמישית הוא רשות למי שרצה ואין בו מצוהCSIות הראשונים הנ"ל.

ה. באוצר"ג פסחים, דף 126, מעריך ר"ש אסף שגורסת גאנוני סורה בגמי פסחים קית. היהת כוס חמישית" וגאנוני פומבדיתא גרסו כוס רביעי. וכ"ב בעזרות לסייע רס"ג דף קמת. ומסתמא עמ"ש ר"א ביכלר באוצרת הזרפתני ברך נ', דף 150, ומובה בירושלים כפשוטו פסחים דף 75 ובתורה שלמה ח"ט במילואים דף קיא. וכן הביאו דבר זה כמה מחברים. והדברים צריכים תיקון. כבר הבאתי לעיל שכן היא דעת תב"י שרה"ג גרט בגמר כוס רביעי וכשיטת הרשב"ם אמן מתשובה רה"ג שלפנינו מבואר להזדיא שגורסתו הייתה כוס חמישית כמו כל הגאנונים, כמו "משתה בתר, כוס חמישית לא אשכחן בגمرا ואסור". עוז"ש "ובתלמוד לא מפרש מאן דוניתא ליה ושקליל כוס [כלומר חמישית] ואומר עליו הל גדולמאי מריך בתרייה". ולא היה שום מחלה בואה בין סורה לפומבדיתא. וכמפוסח בסדור רע"ג מנהג שתי היישבות עושין ברב יהודת לומר הורו לה' על כוס חמישית^{**}. ומ"ש רה"ג אבל לא נהנו בכוס חמישית כל עיקר. זה היה מנהגו הפרשי וכשיטת הראשונים שכוס חמישית רשota. ואין לקבוע משום זה שבسورא לא נהגו בכוס חמישית, כי שפיר יכול להיות שהגאנונים הקודמים לו לפעים נהגו בכוס חמישית. ולא היה בואה מנהג קבוע.

ומה שמסתמא על דברי ר"א ביכלר עיינתי במאמרו וראיתי שביבר לא דק ונכשל על ידי ג' שניות שנפלו בתשובה רה"ג שנדרפה במאה

בעל המאור ויל ולא שומעין אלו לדבריו לפרוץ גורן של ראשונים^{*}.

ב' נסתפקו היב"י והב"ח הט"ז ויד אפרים והאריביו לבירר לשון התשובה: "ועל כל כוס וכוס צרך ברכה לאחריו כמו לפניו". לפניו ברורה הכוונה מסוף התשובה: ולא חוי לנא מאן דمبرיך על הגפן אלא בתר כולהוCSIי וכו'.

ג' מ"ש היב"י על לשון הטור ר' כהן זדק ורבינו משה וכ"כ רב עמרם: "ולפי דעתינו רבינו משה שהוכיר כאן רבינו איינו הרמב"ם אלא רב משה גאון". בריב"צ גיאת שם מפורש כן שכן היה שיטת רב משה גאון.

ד. בתשובה רה"ג מ"ש "אבל אלו לא נהנו בכוס חמישית כל עיקר, ואייכא רבנן דלא גטلين כוס חמישית ממה שראו בסדור מר רב סעדיה", אין הדברים מובנים, שמתחילה לומר שאיןם נהגים בכוס חמישית, ושוב אומר שיש רבנן שלא נהגים דברי עצמו. ולכואו מסתבר שיש למוחוק המלה "דלא" ואייכא רבנן גטلين, כלומר שיש רק ייחדים שנוטלים כוס ה'. ובמובואר בסדור רס"ג כי כמו שלפנינו גם סוף דבריו: ממה שראו בסדור מר רב סעדיה כו'. איגם מובנים, שהרי בסדור רס"ג איינו מבואר דבר נגד המנתג אלא להיפך איך להתנגד הרוצה לשנות כוס ה', ומזה מובח כי"ב שצ"ל ואייכא רבנן גטلين.

ואולי יש לקיים הגirosא: זיין מרבען דלא גטلين. עפמ"ש לעיל מרברי ר' עמרם גאון שמנתג שתי היישבות עושין כרב יהודה. ולפי פשtotות הורבים מוכת שהיה מנתג לשנות כוס ה'. על זה אומר רה"ג שהוא איינו נהג לשנות כוס ה' ויש

* באנציקלופדייה תלמודית ברך ב. דף קסא. ויש חולקים וסוברים שאין לשתוות כל עיקר ואפיקו באיסטניש וחולגה (ורה"ג ורשביים ורבי טובי עלם ועוז). מ"ש למקור ר"י טוב עלם, הרי מפורש בתקומ' פסחים ק"י): בשם רימ"ע להיפך. וכן לרה"ג כבר נתברר שסביר רשות. ואפיקו לרשביים איינו מבואר שאסור בחולגה לשנות. וצריך היה לפרש שלרשביים מותר לשנות מצד חולגה ולא צריך לומר הלל הגודל. וחזרבאים צריכים תיקון.

**) ויש להעיר שכן מבואר גם בסידור ר"ש בו נתנו מסלגמלה כתבי אוכספוך מובא בסידור רס"ג שם. וכןון כוס חמישית אומר עליו הלל הגודל כדיות רב משה ורב סעדיה ורב האי גאנונים ז"ל. הרי שכוכב הולכים בשיטה אחת.

ושוב אומר ברכת השיר שהוא תיקון אנשי הכנסת הגדולה נשמה כל חי וישראל עד מלך חי העולמים". ודבריו מוכח שלא אמרו הלו גדול על כוס רביעי.

הרמב"ן במלחמות פ"י לפתחים: דברי הראשונים שכולן פירשו ארבע כוסות חובה, כוס חמישי רשות, אם רצה לשות יקרה ואם לאו לא ישתה כי התירו לו כוס חמישי והאריכו עליו את הדרך לקרוא עליו הלו גדול.

ובمرדכי: ובוקשי התירו באסטניות וחוללה להוסיף כוס חמישי אם יכול להסתפק מלשנות עד גמר, ובעלילה צוח עליו לומר בו הלו גדול ברכת השיר נשמה כל חי שתקנו אנשי הכנסת הגדולה, ותרש"ל מגיה: אם לא יכול להסתפק מלשנות עד גמר הלו ובעיללה, וכ"ה בכתי הנדפס בד"ס סוף פסחים קצד: מפני רבינו שמעיה תלמיד רשי". ובראחות חיים סי' ל"זאות לה: והראב"ד זיל כתוב עליו בודאי איסורה איכה זה הווין אלא שרין כוס חמישי אלא בהלו גדול. וכי"כ רבינו ירוחם נתיב רביעי חלק חמישי, שחותם רק רבינו שמת בישתבה:ומי שרוצה לשותה כוס חמישי שתאב לשתייה יאמר על כוס חמישי הלו גדול. וכמהר"מ תלאוה פסחים שם גורס כוס חמישי וכותב: שם רצה לשותה כוס חמישי אומר עליו הלו גדול אבל بلا הלו גדול לא ישתה כלל לאחר ארבע כוסות. ושיטת בעל המאור לשתיי בתיר ד' כס"ו ולרי"ט בתיר חמיש מ齊 שתי כמה דבאי בלא קריית הלו. וראה במלחמות מה שדוחה דבריו.

בספר המנוחה לרביינו מנוח על הרמב"ם: אמר המפרש מהא שמעין ואסור לשתייין אחר ארבע כוסות, ذאי ס"ד דשרי, אמר מזכרין ליה למימר עליו הלו גדול, אלא לאו שם דאין לו לשותה, אבל אם רצה לשותה צריך לומר על אותו הכוס דומיא רביעי מענינה דהלא ומונינה דיציאת מצרים ובלאו הכי אסור לשותה אבל על כוס חמישי אסור להוסיף כוס אפילו על ידי שירה, ואפילו ר' טרפזון לא אפשר אלא כוס חמישי בלבד כנוגד והבאתי אתכם אל הארץ, אבל יותר מכן אסור. באיז הגדול סי' רני": שצורך חמישי לשותה יין ואומר חמישי הלו גדול כי ומתחך דברי

שערם, לפניו נדפס: "ענין משטה כוס חמישי לא אשכחן בגמי ואסורה". הרי מפורש בדורתי ר' הג' שגורטו בגמי כוס רביעי ושתייה כוס חמישי אסורה. וכן הבין פשטות הדברים בפי יצחק ירנן ולא ידע כי נפלו שתי שגיאות במאמר זה, וצריך לומר כמו שהביאו בארכות חיים דף פ"א ע"ז סוף אותן לה: ורבינו הדאי גאון זיל כתוב למשתי "בתר" כוס ה' לא אשכחן בגמרה "דאסורה". לפי גירסת זו מפורש להיפך ממש שגורטו היהת כוס חמישי. ואין אישור לשותה. וכי"ה בפי מהו"מ חלאוה לפתחים סה: והעיר בזה באוצרה"ג שם.

עוד מבואר בתשובה ר' הג' שם במאה שעורים "ומנהג של כסיפה הווא", ובנראה חשב שהכוונה שזה מנהג לא נכון ולא נהגו בו. וכבר הוכיח בפי' דבר הלכה לדוחות פ"י של יצחק ירנן שהכליה כסיפה ממשועתת שם עיר. אלא שיש כאן ניס וצל "מנוהג שלכם יפה הווא", כמו שמצוות בטורה. והאותיות "כם" מסוף המלה שלכם נתנו לנו בטעות להמללה "יפה" והטאפר קרא "כסיפה". ועל יסוד הדברים הנ"ל ועם"ש שלא נהגו במקומות חמישי כל עיקר". כתוב שהיתה בזה מחלוקת בין שתי היישובות ולפי מה שנתבאר אין שום יסוד להן.

ג

לעת הבאת הشيخות הסוברות שכוס ה' יש בו מזווה מן המובהה, ויש מפרשין שכוס ה' הוא רשوت ממש.

הראביה פסחים סי' תקכ"ה: "ובסדר רב עמרם כתוב אם רצה אדם לשותה כוס חמישי שצמא או שיש שם ז肯 או חולה שצורך לשותה, לא יאמר הלו גדול ונשחת כל חי על כוס רביעי, אלא כוס רביעי ישתה אחר גמר הלו וחתימתו, ועל כוס חמישי יאמר הלו גדול וחותם יהלום, שכך אמרו חכמים תניא חמישי אומר עליו הלו הגדול, דברי ר' טרפזון" הוסיף בלשון רב עמרם "שצמא או שיש שם ז肯 או חולה", הרי מפסיק שותה זה הינו שתairo לו לשותה בתנאי שיאמר הלו גדול אבל רק אונס כה"ג

וכי"כ במחוזר ויטרי, דף 128, סדר ערוץ שישדר רשי". ואם יש חולה שצורך לשותה חזר ומוג כוס חמישי ואומר עליו הלו גדול כי

הנוסחה שם : מ"מ כיון ששנינו בזו המשנה החיצונה המשא כוס חמישית מתקנת ריבנן הווא. ומכאן שם בהערות שבכתבי אחד חסרה המלה "ירושלמי". וז"נ כי הרי הדבר מבואר לנו יננו בכבבלי וליתא בירושלמי וראה מ"ש לעיל בדברי הראב"ד שתביא בשם ירושלמי. מבואר בדברי רשי שלפי הגירסה כוס חמישי "מתקנת ריבנן הווא". וצ"ע מ"ש : ומנהג דעתלמא כו' שכפשוטו משמע שכן היה המנהג לשותה כוס ה'. והרי מדברי הרשב"ם והתוס' וכן לפי הגירסה ברשי' שלפנינו מוכח להיפך וצ"ע.

אמנם בעיקר פירוש זה מזאנו כן גם בראש"ש
כאן וויל': ורש"ם גורס וביעי אומרים עלי^ו
הלו הגדול דכוס חמיש' מאן דבר שמייה. ואם בא
לומר כוס חמיש' רשות ואם ירצה יעשה כוס
חמיש', הכי הוה ליה למיימר הרוצה לעשות כוס
הספרים משמע דלא טרפון וי"א כוס חמיש' הויל'
ליה חובה ונגנו העולם לעשות רשות וכן כתוב
ר' יוסף טוב עלם זיל שם הואتاب לשותות
יעשה כוס חמיש'. משמע מתוך דבריו אסור
לשנותות אחר ארבע כוסות. מבואר בדבריו כמ"ש
בבש' האורה שלפי הגירסה כוס חמיש' הויל' ליה
חויבה. וכן הבין מהר"ם תלאוה בשיטת בעה"מ
ודור"ט פליג אמרני וחמשה כוסות לחובא בעי
ולימ' להרחא רוחנית. ור' רבי רבנו בראן.

חמישי ד שיטות: סיכום הרוברים שיש לפניו בעניין זה של כוס

א. שיטת כל הגאנונים ורובה דרבובא של הראשוניות וכתבי היד של הגאון, שהגירסה בಗמ' כוס חמישי ולא כוס רביעי. ויש מפרשין שהזו מזכה מן המובהר והועשה כן הרי זה משובצת וזהו כנגד קרא «והבאתי». וכן היו הרבה נוהגים לעשות בתקופת הגאנונים והראשוניות, אע"פ שאין זה חובה אלא רשות.

ב. מקצתן מן הראשונים מפרשין גני : חמישין
שהוא רשות שאמ צמא לשותה או חוליה וזוקן
שצרכיך לשותה מותר לו על ידי שיאמר עליון
הلال הגדול.

ב גרא"ש לשיטת הרשכ"ם מפרש הגי:
המשי. שזו תקנות חכמים והו כעין חובה.

הפייט שלא הזכיר כוס חמישית רק ע"י אונס [נראת
שאין להויסף על הכוויות בלבד אונס] וכן בתלמוד
לא מצינו אף ד' כוסות.

באבודורחם : וכותב בה"ג והר"ץ והרמב"ם ז"ל
שאסור לשותה אחר מצות אפיקומן חוץ משתי
כוסות כו' אבל כוס חמישית התירנו שיש לו סמרק
מעט מן הפסוק והbabati אתכם, כו'. וכ"ה בדעת
זקנין פ' בא : ד' כוסות כנגד ד' גאותות והוזאת
והצלתנו וגהلتני ולחתתי וכוס חמישית דהינו למאן
דזריך למשתיה הוא כנגד זהbabati שוגם הוא גאותה
כודאי ריאיני מאן דמריה שחורה ומסר כל
ידיה בידיה, اي לא איתיה לבני דירה מיי אהני
לייה. פירוש עבד ששחררו רבו ומסר לו גביעו בידיו,
אם לא הביאו לביתו דירתו מה מועיל לו כל הטובה,
הכא נמי אם לא הביא הקב"ה אותן לאرض ישראל
מה היה מועיל להם היציאה של מצרים. ובחדור
זקנין שם : והbabati לא קא חשיב, דין זה לשון
גאותה ומכל מקום סמרק הוא לכוס חמישית ואמרי
אם חוליה הוא או אסתנ尼斯 לומר בחמישית הלל הגadol
אם ישתנו. ובלבוש סי' תפ"א : זמי שהוא אסתנ尼斯
או תאב הרבה לשותה יכול להוסיף כוס ויאמר
עליו הלל הגadol וייחשוב לו כוס זה כנגד כוס של
רונית של גאותה העמידת.

מלבד שתי שיטות הניל בהגירסה כוס חמישית, אם הוא רשות או מצווה, יש עוד שיטה של יישית בהגירסה כוס חמישית, שהיא טובה ותקנתה הרבה. בספר האורה לרשיי ירושלמי: תננו רבנן חמישית גומרין עליו את ההלל, דברי ר' טרפון, ויש אומרים כי רועי לא אחסר, ואף על גב דבכל דוכתא לא אשכחן דתקינו רבנן אלא כד' כוסות, מכל מקום כיון שניינו בזה המשנה החזונה כוס חמישית מתקנת רבנן הוא, מיהו לא חובה אלא רשות, ומושם הכי לא אדרבי אלא ארבע כוסות. ומנהג דעלמא כרבנן לומר עליו הלל גדול, בובר בערות לא הריגש שבספר האורה המועתק בס' הפרדים לרשיי סימן קל"ז הלשונו מתוקן יותר וצריך לומר גומרין עליו את ההלל הגדל. כי גומרין את ההלל המצרי על כוס ד'. ורק לפני הגירסה בדפוס: רביעי גומר עליו את ההלל ואומר עליו הלל גדול, ובכלל לא מתאמים הלשון "גומרין" על הלל הגדל. וכנראה שוה הרכבה משתי הגויסאות בגם, בן יותר טוב

ס"ט מנין הדס. וכ"ה בשלבי הלקט ס"י שני"ח בשם רב האי גאון וצ"ל. ובגאנזינקה דף שלד. וכשיו אנו עושין עד ק. וראאה אוצה"ג סוכה שם ובמגדל עז פ"ז מהל' לולב ה"ז שמותר להוספה משומן נוי מצות.

ד

עכשו עליינו לבורר סדר חתימת הלל המצרי והלל הגדול להשותפים כוס חמישי. ומקודם אביא שמונה שיטות הראשונים שיש בעניין החתימות על כוס רבייען.

שיטת א'. שיטת הגאנזינם שהשותה רק ד' כוסות גומר את ההלל על כוס ד' וחותם הילוך בתשבחות. ואין אמרים כלל הילוך הגדול על כוס ד'. וכן כותב הב"י ס"י ת"ט שלשית הר"ף והרמב"ם חותם הילוך בהלל המצרי ולא לומר יותר ורק מי שעושה כוס חמישי אומר משה ריש מתיבחא ייחיד אחר מזונו בליל פסחים חייב לגמור את ההלל ולומר הילוך וחותום שכך שנינו: מזנו לו כוס שלישי מברך על מזונו, רבייען גומר עליו את ההלל ואומר עליו ברכת השיר, אילו אמרנו אומר עליו את ההלל הייתי אומר הילוך של ראש חדש, וכשיו ששניינו גומר ייחיד חייב לגמור וחותום אחריו, חולקין רב יהודה ור' יוחנן דקא אמרינן Mai ברכת השיר, רב יהודה אומר הילוך, ר' יוחנן אומר נשמת כל חי ותלכה הרבה יהודה, וכך מנהג בשתי ישיבות כו' חמישי רשות אם רוצה ואומר עליו הילוך הגדול, ואם לא פטור". וכ"ה בהפרדים לרשיי ס"י קל"ג ומחרוזר ויתרי ס"י ע"ג

שיטת ב'. הילל על כוס רבייען וחותם הילוך — בתשבחות. והלל הגדול ישתחבה — חי העולמים. בס' הפרדים ס"י קל"ב והלל הגדול [והלל המצרי] יאמר על כוס ד' כו' עד מלך מהולם בתשבחות אחריו אומר הילוך הגדול כו', כי לעולם חסדו ונשمات כל חי וישתחב עד מלך אל חי העולמים ומברך פרי הגפן ושותה. וכ"ה בסדר רשיי ס"י ש"ט כוס רבייען כו' וחותם בנשمات כל חי ושתחב. ומובה בראבייה ס"י תקכ"ה סתמי שחותם פעמיים. ולעיל, שיטה א', הבאתי מספר הפרדים

ובס' האורה: כוס חמישי מתקנת רבנן וזה. ובבעה"מ שכוס חמישי לתיבוא ולית הלכתא כו"ט. ג. שיטת הרשב"ם ותוס' שהגנוי רבייען ולא חמישי. והראביה ס"י תקכ"ה: וברוב הספרים רבייען אומר עליו היל הגדול. ולדעת הטור ושלטי הגוברים בשיטת הרשב"ם אין לעשות כוס חמישי. וכן בספר האגדה סוף ססחים שלא גרסינן חמישי. ובשות' מהרש"ל ס"י פ"ח: ולא נהיגנן הכיכאים לעשות חמשה כוסות.

וטעם השיטות שאסרים כוס חמישי אם לא לצורך מבואר בהגנות מימיוני ברמב"ם שום: מצאתי בשם ר"י בר' יהודה מפי רבייען גוישם מאור הגוללה שאינו אסור לשחותין אין אלא בעודו יושב אל השלחן משום דנראה כמוסיף על הcosaות וכו', נראה, דלהא לא חיישנן ועוד מדשו להוספה חמישי שאינו חובה ע"כ. וכן בארכות חיים הליל פסח ס"י ל"ה: וכן בהראב"ד הטעם שלא ישתה (אחר כוס רבייען) לפי שם ישתה אחר ד' כוסות לא יהיה ניכר שתיתין אם היא למצוה או לא. וראאה מ"ש ליקמן מדברי הרמב"ן במלחמות ומהר"ם מובא בהרא"ש.

ובס' המנaging הליל פסח ס"י גא. לעניין שאין גותגין לקדש בההכ"ג בלבד פסח כותב ועוד שלא יוסיף החון על הארבעה כוסות שתתקנו חכמים ואסמכינהו אקראי בב"ד וירושלמי בע"ט, אם יקדש שם ויוסיפו עליהם, מה הוועילו החכמים בתקנתם ע"כ. אמן יש לחלק שוה רק בעושה ברכחה על הפסח, אבל בשותה כוס ה' בלי בוכחה מיוחדת שוב יש הבדל ולא נראה כמוסיף. וכן מבואר בתשב"ץ קטן סימן צ"ט בשם מהר"ם: ואומר שיכולין לברך הטוב והמטיב בלבד פסח כמה פעמים שירצחה, ואין נראה כמוסיף על הcosaות כי אם כשמברך בורא פרי הגפן כמו שבירך על הראשונה.

ומצינו כיין זה בהא דמובואר במשנה סוכה לד: ר"יא ג' הדרים ב' ערבות כו' רע"א הדר אחד וערבה אחת. ובטור או"ח ס"י תרנ"א בשם רב עמרם ועכשו נהגו במקומות במתיבתא כמה דורות שלא לפתח מס'ח כדין [מנין] לולב ובשות' הגאנזינם שעררי תשובה ס"י שי"ב ויש מי שעשה שבעים נגד ע' פרי חגג ויש מי שעשה

חותמין בשתיים שאין דבר אחר הילל ונשمات כל חי, שפעמים אומר זה ולא זה. ושוב אומר הילל גדול. ובמהניג הלכות פסח סי' פ"ט שמנתג' צרת ברכינו שמואל לבך על כוס רביעי לחותם ביהלוך ובישתבה. ומוניג ספרד ופראונציגיא כאשר כתוב רב עמרם ורבינו האלפסי. ובמרדי סוף פסחים והלכתא כר' יוחנן אמרינן תרויהו יהלוך ונשمات והר' חייט הכהן הגדול היה ר' ל' שאין חותמין בייהלוך בלבד פסח דהא הווי חתימה בישתבה ולמה יחתום ב' פעים על ברכה אחת, מיהו נראת דשפיר חותמן בייהלוך, דהא לא קימי תרויהו אחד ענינה, דחתימה דייהלוך קימא אהל וחתימא דישתבה קאי אהל הגדול.

והנה מ"ש הראשונים הנ"ל שנותם אתרי נשמת מלך מהול בתשבחות, ציריך באיר, שהרי חתימת ישתבה היא : חי העולמים. אמנם מבואר הדרבר בערך העיטור הל' מצה ומרור דף 268 : ויפה הוא לחותם בישתבה עד מלך מהול בתשבחות, וכי' באבוזרתם הבאתני דבריו לקמן. וכן מבואר לבוש כאן סי' ת"ס : יהלוך עד מעולם עד עולם אתה אל ואין חותמין בא"י, דכיוון דבעי לימותם אח"כ בסוף ישתבה כדבעין למכתב בסמוך שבכ' חותמו הוא מלך גדול בתשבחות, אמר א"כ שתי חתימות בחוד גונא למה לי. וכן, ואמר נשמת ישתבה וחותמין בא"י אל מלך גדול בתשבחות. הרי מבואר שהכוונה שיתהום בישתבה עד אל מלך גדול בתשבחות. וכברש"ץ כאן "ברכת ברוך שאמיר אנו חותמין מלך מהול בתשבחות לפ" שאמורים אחריה תהלה לדוז, ובhalb אנו חותמין כי' מלך מהול לשון תהלה, אבל בנשمات כל חי ובישתבה אנו חותמין מלך גדול בתשבחות לפי שסוכין לו יתגדל. ולחותם גדול ומהול יראה שאין לעשות כן לפי שחותמין בשתיים".

וחב"י בטור סימן תפ"ז הקשה על לשון הטור סי' תפ"ז שהביא שיטת ר' ר' חי כהן שעל כוס ד'. אינו חותם אלא עד עולם אתה אל ואומר הילל גדול ונשמת וחותם מלך מהול בתשבחות. וכי' ויש לורך כיוון שחותם בישתבה יש לו לחותם בתבוחר בשיר זמורה שהיא חתימת ישתבה, ומדכתב רבינו בסימן תפ"א גבי עכשו באו התלמידים דבכוס ד' אומר יהלוך וחותם מלך מהול בתשבחות ובכוס ה' חותם בנשמת כל חי וחותם מלך מהול בתשבחות ואין זה בכלל אין

ומהזהר ויתרי שיטה אחרת ונראת שהובאו בו שתי שיטות. ובמהר"מ הלאוה פסחים' קיט. כתוב : כי רבניו שמואל אף נשמת כל חי כו' ופסק כר' יוחנן דבעין תרויהו ירושי זיל כתוב ג'ב בסדר הפסח שלו ומוגז כוס רביעי ואומר עליו לא לנו וחותם בייהלוך וחורר ואומר הילל גדול וחותם נשמת כל חי וישתבה DNSMAT כל חי הוא ברכת השיר והרי שניינו שאומר עליו ברכת השיר ואח"כ ברכת היין ושומה ע"כ. וכן נראה עיקר אלא שנגגו לומר יהלוך בלבד והמניג מבטל הלכתה. וכן כתוב רב אלפסי זיל וממנהא דעתמא כרב יוחנן.

שיטת ג'. שאומרים הילל הגדול גם על כוס רביעי וחותם הילל המצרי יהלוך — בתשבחות, והיל הגדול ישתבח עד מלך בתשבחות. ברש"ם : ור' יוחנן אמר נשמת כל חי, אף נשמת, זהינו ברכת השיר דמתני' כו' והיינו זאמר הלכתה כר' יוחנן בתרויהו, [לשון זה תמה, שנראת שהשי גורס כן בגמי' והמהרש"א עמד ע"ז (ומיש רב יהודה נראת דצ"ל ר' ר'') ונודק לרוץ שהחוננה לסדר הגדה. אמנם טעות סופר נפלת ברש"ם ובכתב יד מובה בדוק'ס הגירסת "והיינו זאמרינן לתרויהו, דהלכתא כר' יוחנן"]. ובכעווה לאחר היל הגדול שביריך לאומרו בדלקמן דהשתא אייכא ברכה בכל חדא וחודא והכى הווי מילתא שפיר כך נראה עניין. וכי' הגירסת בספר נמקי שבוני מכתבי הרש"ם. וכן הביא בתוס' ר' י"ד למפסחים גירסת זו. ואינו מבואר ברש"ם נוסח החתימה של ברכת נשמת. וכי' בארות חיים סימן ל"ז : ורבינו חם זיל כתוב שחותם בשתיין בהיל וישתבה. והרא"ש כותב : ורש"ם פירש דעתך בתרויהו וחותמין בהיל ברוך אתה ה' מלך מהול בתשבחות, ואומר הילל הגדול ונשמת וחותמין שנית ברוך אתה ה' מלך מהול בתשבחות וכי' בשבי הלקט סי' ר' ר' חי ובתניא רבתמי ובהערות מתkon הלשון שאינו חותם בייהלוך. וזה טעות כי הכוונה כמ"ש הרא"ש שלשיטת הרש"ם חותם פעים'ם.

וכי' בראביה סי' תקכיה : ומוגזין כוס רביעי וגומר עליו את הילל וחותם בייהלוך עד מלך מהול בתשבחות ושוב אומר נשמת כל חי וחותם מלך מהול בתשבחות ואין זה בכלל אין

ההלוּךְ, ונשmeta כל חי דהינו ברכת השיר דמתניתיןداول יהלוך אנו אומרים בכל יום שאומרים בו את ההלל ומ"ש ליל פסח דעתך אם לא להוסיף עוד ברכה אחרת. ולפנינו ברשב"ם. ור"י נשmeta כל חי אף נשmeta. ולפי גרסתו מפורש כן בגמרא ומוכחה שחותם בסוף יהלוך אחריו נשmeta ולא כמוכחה משלו הרשב"ם שלפנינו. והנה שיטה זו ברשב"ם מתאימה ממש עם שיטת הגאנונים שאביאו לקמן להשותמים כוס חמישי שצרך לחתום גם אחרי נשmeta וישתחת ביהלוך. ומכאן מקור לפסק מרן בשיע"ע על יסוד השמורה של ר' מאיר בן ערמאה כמו שאכתבו.

שיטה ה' י"ו. בתוס' פסחים קי"ת. ורבינו חיים כהן לא היה חותם ביהלוך כי אם בנשmeta לבדו משום דlisnana ברכבת השיר משמע חדא ברכבת. וברא"ש סוף פסחים "כוס רביעי גומר עליו הلال ואינו מביך לפני ואומר עליו ברכבת השיר והינו יהלוך,ומי שריגיל לומר גם נשmeta כל חי לא יחתום ביהלוך ולא יאמר כל יהלוך אלא עד בא"י וחותם בנשmeta כל חי [מלך מהולל בתשבחות כהונתה בטור, סי' נ"ז. שהרי קאמר קיצור פסקי הרא"ש] שלא יחתום שני פעמים בברכת אחת. עוז"ש בשם ר' חיים כהן: לא היה חותם ביהלוך בא"י מלך מהולל בתשבחות כיוון דבעי למיתחם בסוף ישתחב בשתי חתימות בחוד אגונא למה לי". והנה בשיטת ר'ח כהן אינו מבואר להדריא באיזה שיטה מג' שיטות ה"ל הוא סובר. אך מלשון הסמ"ג מ"ע מ"א. ורבינו חיים כהן אביامي לא היה חותם בסוף הلال כי די בחתימה של ישתחב, נראה שסובר בוה כשיטה ג'. ומפסק הרא"ש נראה שמשמעותו שסובר בוה כשיטה ב' הנ"ל.

ובארחות חיים סי' ל"ז אותן לג. כותב "הר"ם נ"ע היה נהוג שלא לחתום הברכה ברכבת השיר אלא כשמציג, כי לעולם ועד עולם אתה אל, פותח הلال הגדל ונשmeta וחותם ישתחב, אבל ביהלוך לא היה חותם כי מה לחתום בברכה אחת ב' פעמים ולאחר החתימה זו שותה כוס רביעי [אחרי שאמר]. בן נרא להוסיף ע"פ מטה משה כי לו נאה, כדי שלא יצמא קודם שישכב. וכ"ה בתשבי"ץ קטן סי' צ"ט בשם מהר"ם ז"ל. וכן בלקט יושר תלמיד תורה"ד דף 95: שיותר טוב שלא לחתום

הבוחר בשיר זמרה, אילו למידך איפכא כיוון הדתם אזכיר הבוחר בשיר זמרה והכא לא אווכר אלא מהולל בתשבחות, שלא כאמור הכא שיחותם אלא עד מהולל בתשבחות בלבד. כי' ולאפוקי נפשין מספקא שמעתי בשם מהר"ר מאיר בן ערמאה ז"ל, שגורר את ההלל הגדל ונשmeta כלל, ואחר גמר הلال אומר הلال הגדל ונשmeta כל חי וישתחב עד מעולם ועד עולם אתה אל, ואז אמר יהלוך עד מלך מהולל בתשבחות, ויטבו בעני דבורי לצאת ידי ספק וauseפ' שאנו ממש כמ"ש הפסיקים מ"מ כיוון דנקוי בהכי מידי ספיקא שפיר דמי.

וחט"ז סי' תפ"ו העיד על דברי היב"י שכונת הטור שכטב וחותם מלך מהולל בתשבחות זיצה לומר **שיחותם ישתחב עד מלך מהולל בתשבחות** כמובן בטור סי' נ"ז **שייש נסוח כזה. גם היב"** עצמו כוון לזה במ"ש: «דלא אמר הכא שיחותם אלא עד מהולל בתשבחות כלומר שאין לימר שרצונו שיחותם ישתחב בהמלים עד מהולל בתשבחות כהונתה בטור, סי' נ"ז. שהרי קאמר סתמא וחותם מלך מהולל בתשבחות».

ומה שנבדק חט"ז לתרץ הדקדוק של היב"י למה בס"י תפ"א הוציא החmittה של הבוחר בשיר זמרה וכאן אמר מלך מהולל בתשבחות. לא היה לפניהם מקור התשובה של ר'ג המובאות בריציג ומכואר שהטור העתיק לשונם. ובאן העתיק שיטת ר'ח כהן. ובוות מתורץ דקדוקו של בישתחב עד מלך מהולל בתשבחות. (ואפטובייצר על הראביה סי' תקכיה בהערה כותב שהב"י והב"ח לא דקו. לא הוציא שביר העיר בזה חט"ז). וכן מצאתי באבודרם בסדור של פסח ואמ' זיצה לשחות כוס ה' אומר עליו הلال הגדל כי' נשmeta וחותם ישתחב עד מלך מהולל בתשבחות. וכ"ה בבעל העיטור הבatoi דבורי לעיל.

שיטה ד'. כשיטה ג', שיטת הרשב"ם אלא החלוק הוא בחחתימה. לשיטה ג' חותם ישתחב במלך גדול בתשבחות. לשיטה ד' חותם: תי העולמים. ולפי גירסת הרשב"ם בגמ' חותם יהלוך. במלאת שלמה פסחים פ"י משנה ז': ווז"ל רשב"ם ז"ל בתלמוד מוגה ור' יוחנן אמר נשmeta כל חי

בתשבחות. ואח"כ הלוּ הגדול הodo — נשמת — ישתחבה — חי העולמים. או רוב נסמים — כי לוּ נאה ואח"כ שותה כוס רביעי. ובהערה כתוב יא היללוּך בלי חתימה. וכ"ה בהגדת ברית משה בירלין חמ"ב. וזהו כשיתה ב' הניל.

ב. רוב הגdots נסמת אשכנו אומרים אחר הלוּ המצרי, היללוּך — אתה אל, ויש שאין אומרים כלל היללוּך ואינם חותמים. ואח"כ הodo — נשמת — ישתחבה — חותמים חי העולמים. וכן דעת המג"א והגר"א כשיתה ב' הניל.

ג. רוב הגdots נסמת ספ"ד אחרי הלוּ המצרי כי לעולם חסדו (ולא אומרים היללוּך). מתחילה הodo — נשמת. ישתחבה עד אתה אל, ולא חותמים, ומתחילה היללוּך וחותמים מהול בתשבחות כשיתה ב' הניל וכפסק המחבר בש"ע וכ"ה דעת האר"י.

ה

עתה יש לבאר מהו סדר החתימה על הברכות להשותים כוס חמיש. ויש בו המש שיטות :

א. שיטת רב עמרם גאון ועוד גאנונים מובהאים לעיל, שחותם על כוס ד' היללוּך. ועל כוס ה' אומר הלוּ הגדול נשמת וחותם עוד הפעם היללוּך. ראה לעיל שיטה ד' זו. ומ"ש הבי"ס תפ"א להסתפק בלשון רב שר שלום גאון ולבסוף הביא שמא גירושא בדברי רב שר שלום גאון חזור ואומר היללוּך. מעניין הדבר שאותו פירוש שרצה הבי"ס לפרש בלשון הרב שר שלום גאון מבואר בראב"יה לפסחים בטימן תקכ"ה דף 170 כתוב : «ובסדר רב עמרם כ"ז אלא כוס רביעי ישתה אחר גמר הלוּ וחותמו ועל כוס חמיש ישמר הלוּ הגדול וחותם היללוּך כו». ונראה לי שמה שאמר הגאון חותם היללוּך שרוצה לומר שאמר אהדריו נשמת כל תי וחותם מלך מהול. ושם ניהוג אחורי נשמת כל תי לומר היללוּך אחורי ישתחב וכוכו. שקשה לומר שחתימה אחת יאמר להלוּ המצרי ולהלוּ הגדול». ולפנינו בסדר רב עמרם : חזור ואוחזו כוס חמיש ואומר עליו הלוּ הגדול וחותם ביהללוּך וכ"ה בשעני תשובה. סי' רט"ו לריב כהן צדק, ואט רוצח לשותה כוס אחר ארבע כוסות חזור ואוחזו כוס חמיש ואומר עליו הלוּ הגדול וחוזר וחותם ביהללוּך. וכן דעת הראב"ז

bihallok כשיתה ר' חיים כץ. ובאגור בשם ר' חיים שהיתה חותם רק פ"א מהול בתשבחות אחורי ישתחבה. וכן היה נהוג הרא"ש וכן נהגים באשכנו. והמרדי כתוב שיכול לחתום. וכ"ה ב מהרי"ל שכן נהג מהרי"ל כר"ח כץ. וכן באגודה כתוב : ראייתי נהגין כרבינו חיים זיל.

שיטה ז'. מרן הבי"ס טימן ת"ט פוסק שלא לחתום בהלוּ המצרי רק בהלוּ הגדול אחורי אתה אל לומר היללוּך — מהול בתשבחות. הנהנה לכואורה הדבר תמורה מאד וקשה להבין למה עזב הבי"ס כל המונח הראשוניים הניל שיש בהם שיטות שונות וסמרק עצמו על שמוועה של ר מאיר ערמאה. מה שאין דרכו כן בשום מקום. ולפי מה שנטבאר לעיל שיטה ב' הרי הכוונה במה שאמרו חותם מלך מהול בתשבחות, כלומר בישתחבה עד אל מלך גדול בתשבחות, ולא שאומר היללוּך. ומטעם זה פסק המג"א והגר"א לחתום בישתחבה — חי עולמים, קריגיל.

אך לפמ"ש לעיל בשיטה ד' שהיתה גירושא כזו בתלמוד מוגה : ור' יוחנן אמר אף נשמת כל חי היללוּך. (ולפנינו ברשכ"ם כתוב היללוּך נשמת כל חי ונמחק) ולפיו הרי מפורש שיטה כזו של ר' יוחנן צריך לחתום את נשמת ביהללוּך. ונראה שהרמ"ע שהביא הבי"ס ידע מזה ועל סמרק זה הוא שנרגע כז. ולפיו יש לפסק של מרן הבי"ס יסוד בוגרא. עוד יש ראייה לפסק המחבר משיטת האונונים מובהאת לקמן שאלת ששתו כוס חמיש חותמו פעמיים היללוּך. ובהגודה כמנגוג תימן שאינו — אתה אל בא"י מלך מהול הmahol המשובח המפואר חי וקיים תמיד ימלוך לעולם ועד.

שיטה ח'. במחוזר כתבי ספרד (משנת ר'יס בערך בסמינר ניו-יורק) חותם היללוּך ואומר הלוּ הגדול על כוס ד' בלי חתימה.

ולhalbכה למעשה ישנו שלשה מנוגדים בחתימת הלוּ ובהגודות הנדרשות שלוש נסחות :
א. בהגדת בני תורה נדרפה בק"ק מיז בשנת תקכ"ז (ومהדורה שנייה בשנת תקמ"א) בהסכמה השאגת אריה אבד"ק מיז, ור' אברהם אבד"ק טראנקטורט דמיין ועוד גדולים. הנוסחת בשתי חחימות אחורי הלוּ חותם היללוּך — מלך מהול

כשיטה ג' הנ"ל אלא שחותם מלך מהול בתשבחות.
ראה לעיל שיטה ה.

ה' לחתום על כוס רביעי יהלוך. ולומר הلال גדול על כוס ה' בלי חתימה. כי' בשלטי הגברים על הריב"ף שם : ומדבר רביינו (הריב"ף) וגם מדברי מימוני מוכח אכן חותמין בשום ברכה כשבועה כוס חמישי. וכן נראה מלשון הרוקח ס"י רס"ג הבاطי דבריו לעיל, שכטב שגורין את הلال עד בתשבחות כו' ומוגין כוס חמישי ואומר הلال גדול הודה ונשمات ופיוטים אחרים או רוב נסיטים ואומץ גברותיך טרי הגפן ושותין כוס חמישי בלי הסיבה ומדלא הזכיר שום חתימה מוכח שסובר בשיטת הרמב"ם. וכן דעת הרשב"ץ בפי להגדה זול : ויש שחותמין בנשمات כל חי עד חיי העולמים. וקשה מעפ' שאיך חותמין שני פעמיים זו אחר זו מלך מהול בתשבחות אחת בייהלוך ואחת בנשمات כל חי. ויש שלא היו חותמין בייהלוך כלל עד שאומר נשמת כל חי. וגם את זה אינו נראה נכון שיהלוך היא ברכת השיר ותנו ארתה בחתימה וכדי למעט בברכות יחתום בייהלוך ואת"כ אם יתואה לשנות כוס חמישי אומר עליו הلال גדול ואם רוצה לומר נשמת כל חי לא יחתום בברכה ויברך בורא פרי הגפן וישתה ירצה לשנות כוס חמישי הרי הוא אומר עליו הلال גדול הודה לה' וחותם בנשمات וישתבח והיא ברכת השיר וمبرך ברכת היין ושותהו וمبرך אחריו. וכי' במחוזר ויטרי ס"י ע"ג כמשמעות הנוסח הנ"ל שבספר הפלדס ס"י קל"ב גורס : שאומר מלך מהול בתשבחות על כוס רביעי, ואם יש חולה שציריך לשנות חזר וሞג כוס חמישי ואומר עליו הلال גדול כו' עד מלך חיי העולמים.

ולפי זה נראה שהשotta כוס חמישי צריך לחתום הلال המצרי בייהלוך — בתשבחות. מכיוון שרובם של הראשונים סוברים כן שציריך לחתום הلال בייהלוך. ועל כוס חמישי דעת הריב"ף והרמב"ם והרשב"ץ שאין לחתום טוב למעט בברכות. ומצינו סיו"ע לזה גם משיטה ח' הנ"ל. לכן יאמר ישתבח עד אתה אל. ולא יחתום.

ובנוגע לברכת בורא פרי הגפן על כוס ה' כותב האבודרham לעיל שיטה ז. והרשב"ץ שمبرך בורא פרי הגפן על כוס חמישי. אמן בטור ס"י

מובא בארכות חיים ס"י ל"ז. ותימה מ"ש בשלטי גבריהם ס' ערבי פסחים : ומדבר רבי שר שלום גאון ורב עמרם והרבה מן התאננים מוכח זמי שירצת לעשותו לא יחתום אחר הلال ויאמר עליו הلال גדול ונשمات ויתהום וכן כתוב הריב"ץ גיאת וכ"כ סמ"ג בשם רביינו חיים. צ"ע כי בדברי ר' עמרם מפורש להיפך ומ"ש בשם רביינו חיים צ"ב. שהרי ר' ר' מיריד על כוס ד' ולא על כוס חמישי.

ב. שיטת רס"ג וריה"ג מובאת לעיל, שאינו חתום כלל על הلال המצרי רק חתום יהלוך על כוס חמישי אחרי הلال גדול, כמו לשיטה ז' הנ"ל. וכן דעת ריב"ץ גיאת מובא בארכות חיים ס"י ל"ז. ובאי' שם אלה שודותים שיטה זו : ויה' שאומרה אחר הلال גדול ואין זה נכון כי אין יעובי הلال שהוא חובה ויברך על הلال גדול שהוא רשות, אם ירצה אומר אותו ואם לאו לא. וכ"כ בספר המנוחה בשם הראב"ד. ובאהל מועד ח'ב דף קה : פוסק בשיטת רס"ג

ג. שיטת השואלים בתשובה לריה"ג מובאות לעיל שחותם כוס ד' בייהלוך וכוס ה' בישתבח ח' העולמים. וכי' בהפרודס ס"י קל"ג : ומוגין כוס ד' ואומרים עליו הلال כו' שהוא שפוך חמוץ עד יהלוך וחותם הلال וمبرך בורא פרי"ג. ואם ירצה לשנות כוס חמישי הרי הוא אומר עליו הلال גדול הודה לה' וחותם בנשمات וישתבח והיא ברכת השיר וمبرך ברכת היין ושותהו וمبرך אחריו. וכי' במחוזר ויטרי ס"י ע"ג כמשמעות הנוסח הנ"ל שבספר הפלדס ס"י קל"ב גורס : שאומר מלך מהול בתשבחות על כוס רביעי, ואם יש חולה שציריך לשנות חזר ומווג כוס חמישי ואומר עליו הلال גדול כו' עד מלך חיי העולמים.

ד. באבודרham סדר של פסח : ואחר שגורמר הلال על כוס רביעי אומר ברכת השיר יהלוך וחותם מלך מהול בתשבחות וمبرך בורא פרי הגפן כו' ואם רצה לשנות כוס חמישי אומר עליו הلال הגודול כו' נשמת וחותם בישתבח עד מלך מהול בתשבחות וمبرך עליו. וכ"כ מה' יצחק ז' גיאת והר' חיים כהן לא היה חותם בסוף הلال בברכה, כי די בחתימה של ישתבח, ולמה לחתום שתי פעמיים בעניין אחד. וכן הוא בבעל העיטור הל' מצה ומרור הבاطי דבריו לעיל. וזהו

זה רשות ולא שייך לומר תקינו רבנן וממילא שאין
עליו חיוב ברכה. כן לפי מה שבאר רבינו שרירא
בגאון מובה במלחמות פ' ע"פ ושע"ת סימן ק"א
ועי' טואריה סימן ח'ז' מובה שرك ד' כוסות
שנקבעו על ברכות כמו כוס ראשון ברכתקידוש
וכוס שני חותם באולה, כוס שלישי ברכת המזון
וכוס רביעי ברכת השיר. ולפע"ז להלכה שאין
חותמין על כוס חמישי ומותר להפסיק כשמתחלין,
לכן ברכת היין על כוס ד' פוטרת גם כוס חמישי.
ומוצרת הסיבה לא הוציאו זאת הטור ושאר
הפטוסקים ומפורש ברוקח פ' רט"ג: ושותין כוס
 חמישי בלי הסיבת

תפ"ו טוסק : ואם ירצה לשותה כוס ה' ואומר
הلال הגדל ונשחת וחותם ושותה כוס ה' בלבד
ברכתה, והגמ' שהטדור לשיטתו שם שטוסק כהראשוניים
שאינו מברך לפניו גם על כוס ר' שנפטר בהברכה
על כוס ג'. אבל לדין שמברכין על כל כוס
סוברים האבודהם והרשבי' שיש לברך גם על
כוס חמישי.

אמנם יש להזכיר שאין לבורך על כוס חמישית
אללא להתכוון לפטור בברכה על כוס ד' מלשון
הגמרא פסחים קט. רבינא אמר ארבעה כסין תקינו
רבנן דרך חידות כל חד וחד מצוה בامي נפשה
גנא. וכיוון דשיפט כל הגאנזינט גאנטלי חמישין, שבס

השיטות בהחטימה להנוהגים בפרק ה'

השיטות בהחטימה על כו"ם ד'

א.	הַלְלוּ חותם יְהוָה — בִּתְשׁוֹבּוֹת.	וְאַיִן אָוֶרֶר כָּל הַלְלוּ הַגָּדוֹל הַוּדוּ וְנִשְׁמַת.
ב.	" " "	הַלְלוּ הַגָּדוֹל הַוּדוּ נִשְׁמַת וְחֻותם יְשַׁבֵּת — חַי הָעוֹלָמִים.
ג.	" " "	יְשַׁבֵּת — מֶלֶךְ מְהוּלָל בִּתְשׁוֹבּוֹת.*
ד.	" " "	יְשַׁבֵּת עַד אַתָּה אֵל וְאַיִן חֻותם
וְחֻותם יְהוָה — בִּתְשׁוֹבּוֹת.
ה.	" " "	יְשַׁבֵּת — אַתָּה אֵל,
וְאַיִן חֻותם כָּל.
ו.	הַלְלוּ עַד אַתָּה אֵל וְאַיִן חֻותם חַי פּוֹלָמִים.	חֻותם יְשַׁבֵּת כָּל מְהוּלָל
ז.	" " "	בִּתְשׁוֹבּוֹת.*

לעל מדברי האבודרחת.) בחותמת ישתבח יש ג'כ המלים מהל בתשבות, ויש סוברים שצריכים להחותם שם. ראה מ"ש

ת. הַלְלָא עַד לְעוֹלָם חֶסֶד
וְאִינוּ חֻותָם וְאָמֵר יְהִלּוּךְ — בַּתְשׁוֹבּוֹת.
ט. הַלְלָא וְחֻותָם יְהִלּוּךְ — בַּתְשׁוֹבּוֹת וְאָמֵר נְשִׁמְתָה וְחֻותָם בַּשְׁתְּבָתָה מִלְּךָ מַהוּל בַּתְשׁוֹבּוֹת.
וּשׁוֹבָ אָמֵר הַלְלָה הַגָּדוֹל. (ראבייה פסחים ס' תקכ'ה).
י. בְּנֵי ל' אָוֹת ט. וְחֻותָם אֲחָרִי נְשִׁמְתָה יְשַׁתְּבָתָה חַי הַעוֹלָם. וּשׁוֹבָ אָמֵר הַלְלָה הַגָּדוֹל (מהרי').

ונוהגים כן אלא : א. מברכין בורא פרי הגפן על כוס ד. ב. לא חותמין פערמים רק באחרונה כמו שנתבאר לעיל. ג. אומרים נשמת אחורי הַלְלָה הַגָּדוֹל, כמו שהבאתי לעיל מכמה ראשונים.

אמנם בזה שבירור המהרי מפראג זיל שהעיקר בהගירסה בוגمرا כוס חמיש ושים בו מצוה מן המובהה, כוון להרבה מדברי הגאנונים והראשונים הניל' שעודיע לא היו לנגד עיניו וכמו שביארתי לעיל. וכנראה שהוא היה הראשון בין גדולי האחرونים לפני ב' מאות שנה שתידרש מנהג הגאנונים והראשונים בשתיית כוס חמיש, ואחריו נתנו כן כמה גדולים. ומה שיש להעיר על דבריו, ראה מש' בהגדת מסח ארץישראלית.

אחרי גמרי קונטראס הניל' באה לידי הגות מהויל מפארג שנופסה מכתבייך שהיה אצל מהרי' בז' ויצאה לאור בווארשה שנת תרצ"ה ע"י הרב ר' ראווענבערג זיל. ובמאמר לשון למודים הוא דוחה בהחלה גירושת הרשב"ם, כוס "רביעי", וכותב: "וזביבו בטלים נגר כל המפרשים". ומביא דנרי הראי'ן, הראב"ז והרמב"ם שיש מצוה בכוס חמיש, והוא מסיק שמצוות להתנגן בכוס חמיש. כן הוא מחדש שנוהגים ליקח לכוס חמיש כוסו של אליו. ומספיק שראש הבית בלבד יאמר הַלְלָה הַגָּדוֹל על כוס חמיש. ומה שמחදש לומר נשמת אחורי הַלְלָה המצרי ולהתnom שטי פערמים ולא לבך ברבה ראשונה על כוס ד'. אבל אלה הג' דברים לא

סיכום הדברים

גמ' פסחים קית. תנ"ו רבנן : (כוס) חמישיו אומר עליו הַלְלָה הַגָּדוֹל — דברי ר' טרפון. והראב"ז זיל כתוב : גרטינן בירושלמי ד' כוסות הַלְלָוּ כנגד ד' גאולות שנאמרו במצרים : והוצאתי והצלתי, גאלתי, ולקחתתי. ור' טרפון היה מביא כוס חמישי כנגד זה הבאתוי. מובא באלוות חיים ליל פסח דף עט :

ורבינו שרירא גאון מובא במעשה רוקח (سانיק דף יז) : ואיכא אמרاي ד' כוסות כנגד ד' גליות וחמשי כנגד ישועה . ובכתב יד רמי ר' יואל : והוצאתי והצלתי, גאלתי, ולקחתתי, והבאתי — חמיש גאולות כתובות כאן, כנגד חמיש מלכיות המשעבדות את ישראל : בבבל, ומדין, ויון וגורג ומגוג. ובדרשת אמר שועיב פ' וארא : כנגד ה' גליות : מצרים ובבל ופרס ויון ואדום. ובלבוש או"ח סי' תפ"א שכוס חמישי כנגד כוס של רוחה של גאולה העתידה.

הרמב"ם הל' ח"מ פ"ח ה"י : ויש לו למזוג כוס חמישי ולומר עליו הַלְלָה מהודו לה' כי טוב. וכוס זה אינו חובה כמו ארבע כוסות.

הריב"ף פ"ט דפסחים : ומנางא דעתמא קרב יהודה כו' ובהל הַגָּדוֹל (שאומר על כוס חמישי). ובהשגות הראב"ז על בעל המאור : בודאי יש סמך למנהג הזה

* ראה הערה בעמ' הקודם.

1) ראה [למעלה פרק שבעה עשר, העזה 36](#).

mdbri ר' טרפון שאמר חמישי אומר עליו היל הגדול ומצוה לעשות כדבוריו, כו', ות"ק נמי לא יפחתו לו מדי כוסות קאמר, אבל המוסף עליהם חמישי הר' זה משובח. ובר"ז על הר"ף שם: אי נמי דמצוה מן המובהר לשות כוס חמישי ולומר עליו היל הגדול. וכן נהגו השואלים בתשובה רב האי גאון. ובס' האgor מביא שמנaggig יפה לעשות כוס חמישי. ובספר הפרדים לרשי סי' קנ"ז ובספר הארץ: כוס חמישי מתකנת רבנן הוא מיהו לא חובה אלא רשות. וכן מביא הרוקח: וי"א כו' ומוגין כוס חמישי. והרשב"ץ כתוב שמצוה מן המובהר לעשותו. וכן הנהיג המהר"ל מפראנג ז"ל ואחריו נהגו כן כמה גדולים וצדיקים.